

SCHNELLER ISTVÁN

A „megélt” tér — a város, mint életünk tere

*Láthatatlan vers vagy, lélegzet
Saját létemre folyton,
s tisztán elcserélt világtér. Ellensúly, benned
én ritmusra fel-felbukkanok.*

*Egyetlen hulláma lomha
tengerednek vagyok én,
te minden létező tengerek legritkábbika.
Térnyérés.*

*A térnek hány és hány ilyen helye élt egykor
bennem. Egy-egy szélről — úgy tűnik —
fiam volt.*

*Megismersz levegő? Te hajdani helyeimmel telt
Te, egykor sima burok,
szavaimnak kérge, s levele.*

R. M. Rilke: Orfeusz szonettek II/1.

Kihalt és élő terek között járunk városainkban. Nehezen mondható el, hogy egy hely miért kellemes, s miért taszít a másik annyira, hogy legszívesebben elmenekülnénk. Manapság városaink térbeli világa riasztóan kaotikus, vagy éppenséggel üres. A néhány megmaradt, otthonosan ható helyet ellepi az idegenforgalom. A Budai Várban vagy Szentendrén s a többi nevezetes helyen embertömegek tolonganak. Azonban ezek a helyek szigetté zsugorodtak a modern nagyvárosban, s az itt élő ember mint oázisokat keresi fel az egyre távolabbi, de még szép helyeket.

Pedig a helyeket újra és újra teremtő létesítmények — épületek és más városi terek — létrehozásában ma is részt veszünk. Létrehozásuk folyamatának megértése fontos, hogy a környezetünkben mára kialakult térbeli káoszt valamivel élhetőbbé tegyük.

Ósi szellemi tapasztalat, hogy a világ ellentétek harcából és egységéből létesül, s ezek az ellentétek egymásra hatva, egymást meghatározzák. A legtöbb festményen a háttér ugyanolyan fontos, mint az előtérben álló forma: „üres” és „teli”, sötét és világos együtt teszik a képet. Az ellentétek egymást kiegészítése — tér és tömeg vonatkozásában — az építészetben még nyilvánvalóbb, hiszen a szinte öntudatlan eredményként létrejött tér éppoly fontos, mint az azt tudatosan kialakító tömegszerű konstrukció, vagy forma.

A városok esetében a terek alakulását még egy tényező befolyásolja, hiszen kölcsönös meghatározottság alakul ki belső és külső terek között: a hagyományos városban egyik mintegy kiegészíti a másikat, a modern nagyvárosban külső és belső terek legtöbbször elszakadnak egymástól. Mindenesetre a belső tereket az építő ember mindig tudatosan alakítja, a külső tereket viszont — ritka kivételektől eltekintve — akarva akaratlanul hozzák létre a belső tereket magukba záró épületek.

Saját észlelésünk térhez való viszonya bonyolultabb, hiszen a tereket nemcsak mint tömegek és formák ellentétjét *érezkeljük*, hanem e terek együttese saját „tömeggel bíró” mivoltunk kiegészítője is — amennyiben szabad (vagy kevésbé szabad) mozgásunkra módot ad. Többszörösen hat ránk, jelen van szemlélhető, bejárható, hallható és tapintható mivoltában is.

A városok teljes térbeli világát, mely tömegekből, formákból és a közöttük lévő terekből, térközökből áll, ezért aztán nem is tapasztalhatjuk meg azonos érvényűen. Tömegünk és kiterjedésünk miatt csak a tér egy részén az „üresen” „hatolhatunk” át, a formák és tömegek pedig jelként hatolnak „belénk”. Kölcsönös kapcsolat jön így létre, melynek során a tömegek közötti „ür” megelevenedik, belső világunk pedig átrendeződik.

Ez a bensőnkkel kölcsönhatásban lévő térbeli környezet persze már nem ragadható meg tőlünk független háromdimenziós kiterjedésként, hanem csak egy nagyon összetett, többdimenziós „erőtérként”. Ez az egész lényünkkel „megélt” tér az emberi-közösségi létezésünkkel mélyszélesen összefüggő volta miatt a jelenleginél sokkal nagyobb hozzáértést és érzékenységet igényel a környezet alakításánál. A környezetünket alkotó tér egyszerre kiterjedés és ugyanakkor sokdimenziós erőter, azaz intenzitás. Ez a tény figyelmeztet újra meg újra az építészet paradox mivoltára. Nemcsak arról van szó, hogy test és tömegszerű elemek teret hoznak létre, hanem arról is, hogy létezésünk összetett intenzitásként jelenlévő —, sokdimenziós terét háromdimenziós — kiterjedésként megragadható — terekkel vagyunk képesek formálni.

E teret leírni kívánó eszközeinknek egyszerre kell tükrözniük a dimenziógazdagságot, a tér úgynevezett rejtett dimenzióit, s ugyanakkor mint térbeli-fizikai elemek is megragadhatók kell legyenek. Ilyen leíró eszköz lehet a *hely*, mivel kiterjedést és intenzitást magába foglal, s ilyen eszközök az egyes térrészeket elhatároló határok, melyek tagoló elemek, s melyeken a rejtett dimenziók megjelenhetnek. Helynek és határnak a tér létrehozásában, formálásában kiemelkedő szerepe van.

A város, a település tere helyek segítségével értelmezhető, helyekből „épül fel”. Ez a felépülés ugyanakkor nem azt jelenti, hogy az egyes helyek „átfedés”, illetőleg „hézagmentesen” állnak össze egy-egy nagyobb léptékű helyé. Csupán annyit jelent, hogy az egyes helyek egymásba érve, egymást áthatva, egymásba belesimulva alkotják azt a téri világot, amelyet a város terének nevezhetünk. Hely a Gellérthegy, vagy a Tabán, de hely a budai Duna-part, vagy maga a budai oldal, és hely ezen belül az Ybl bazár is. A helyek egymásba épülése és egymást „lebontva” értelmezése kölcsönös.

Vannak „kiemelkedő”, „szilárd” helyek, melyek az egész település terét vagy arculatát meghatározzák. S vannak az előbbiekhöz képest mintegy közbelső közegek, olyan helyszínek, melyek a település terét nem, vagy csak nagyon kevésbé határozzák meg.

Esemény színhelye lehet ugyanis a tér bármely része, amely fizikai méreténél és más szükséges adottságánál fogva alkalmas az esemény végbemenetelére. Az esemény végeztével azonban a helyszín visszaszűlyed a térhomogenitás, a helysemlegesség világába, míg a hely továbbra is kiemelkedik, sőt befogadója és eseménnyé avatója egy-egy benne lejátszódó történéseknek.

Mi különbözteti hát meg az igazi helyeket a nem igaziaktól, a puszta helyszínektől?

A puszta helyszín „gettó” jellegű. Csak azok számára jelent valamit, akik ott laknak, de „idegen” csak véletlenül vetődik oda, s ha úgy is adódik, gyorsan odébb áll. A legutób-

bi időkből épült lakótelepeink az ilyen városi zárványok mintapéldányai. Itt nem a „hely szelleme”, hanem a hely szellemtelensége mutatkozik meg, az épületek és terek elrendezésénél.

A helyekhez azonban mások, nemcsak az ott lakók, is vonzódnak. Egy-egy kiemelkedően szép helynek sajátos hangulata, zamata van, amely minden odalátogatáskor előhívható az emlékek tárházából. Ez az íz mindenképpen kötődik olyan meghatározott eseményekhez, s a hozzájuk kapcsolódó téralakítás létesítményeihez, amelyek ott történtek ill. létesültek. Egy-egy kiemelkedően szép helyen az épület hozzájárul a helyszín helyé válásához, annak részévé, vagy éppen megteremtőjévé válik. Itt úgy van a helyén az épület, mintha „öröktől fogva” ott lenne. Azt kell mondanunk, hogy a település terének minden egyes része a helyszíntől a helyé válásig széles skálán foglal helyet. A hely „dimenziógazdag” helyszín. A hely éppen dimenziótelítettsége, intenzitása miatt válik kiemeltté.

A történelmi korok embere számára szent helyek, s azok centrumában lévő — ég és föld összeköttetését biztosító — „világtengelyek” (axis mundi), oltárok, szentélyek, gyülekező- és temetkezési helyek szakították meg a tér homogenitását. Ezek körül a *centrumok* körül terült el a rendezett világ a „kozmosz”. Ég és föld, mítosz és történelem e helyeken összeért. Ez biztosította a hely kitüntettségét. Mai szekularizálódott világunkban is mindennapi tapasztalat a helyek különbözősége, bár a jelenlegi városiasodási folyamat mindenképpen a tér „homogenizálásának” irányába hat. A domborzat, a víz, a napfény, a növényzet, a kövek, az épületek és a tárgyak, valamint mindaz, ami körülötünk történik, az tesz egyszerűvé egy-egy helyet. A hely nemcsak fizikai, de szellemi értelemben is valamiképpen otthont jelent, formáló hatása létünk minden szférájára kiterjed.

Ahogy a térnek határa, úgy a helynek centruma van. Ahogy a világtengely létdimenziókat köt össze, az igazi hely „centrumában” is különböző dimenziók vannak jelen. A tér különböző „minőségi” — mert intenzitásként megnyilvánuló-dimenziói a funkció kisugárzásaként, a terület birtoklás-használat hagyományozott módozataiként, szimbolikus megjelöltségként, valamint a különböző történelmi rétegek együtt-létezéséiként lehetnek jelen.

A helyé válás előbbieken leírt fokozataiból következik, hogy minél több dimenzió van, annál inkább *hely* a hely. A hely centruma tehát nem geometriai középpont — esetleg az is lehet — hanem szíve, esszenciája, térszervezési hagyománya egy-egy közösség környezetéül szolgáló helyszínek. Ezek szerint a hely centruma olyan „átváltási” pont, ahol a lét nem térszerű dimenziói „behatolnak” a környezetünket alkotó térbeli világba. Létrehozásában elsődleges az alapító gesztus, a helyet megalapító szándék, mely épp ezt az átváltást akarja a térben megörökíteni. A város esetében a hely centruma ritkán szándék vagy akarat eredménye, sokkal inkább az egyes épületek kisugárzása, valamint a különböző centumszerepek egymásra rétegződése révén jön létre. A hely épületek révén valósul meg: épületek alapítása és építése által. A helyszín az idők folyamán helyé „szilárdulhat”, de az ellenkező folyamat is lejátszódhat; helyek „elkophatnak”, megfakulhatnak.

A helyek építészeti értelmezésében döntő szerepe van a határoknak — elsősorban az épületek legkülönbözőbb határainak —, melyek éppúgy paradox tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a helyek. Egyszerre elválasztó és összekötő szerepük révén megszabják ugyan a kitejedés határait, de közvetítőivé is válnak azon dimenziógazdagságnak, mely a különböző terek egymásmellettségéből, áthatásából létrejön.

Az épületek határai alkotják a hely elsődleges határait. A külső térségek a határaikkal történő értelmeződése folyamán nyerik el azt a „kommunikatív többletet”, amelyet az épületbelső sugároznak magukból. A hely úgy születik meg, hogy az egyszerű hely-

szín „kitágul”, határai mentén — megannyi dimenzióban — jelentéssel telik meg. Gazdagodik a környező épületek kisugárzó funkciói, a külsőt és a belsőt összekötő átmeneti terek, valamint a homlokzatok szimbolikus jelentései révén.

Az épületek és a külső tér találkozásánál ugyanis a hagyományos települési formációk esetében olyan átmeneti zóna alakul ki, amely az összennyílások tere. Kapuzatok, előcsarnokok, tornácok, árkádok, teraszok, de sokszor csak falmélyedések, ablaknyílások jelzik őket. Ezek a terek vagy áthatási zónák, amelyek sem az épületbelsőkhöz sem e külső térhez, s mégis mindkettőhöz tartoznak, olyan szabadságfokkal rendelkeznek, amelyet éppen funkcionális meghatározatlanságukból nyernek. Ezek a zónák amikor elválasztják a belső tereket a külsőtől, ugyanakkor össze is kötik őket. Minden „térfal” ilyen módon találkozás. Az átmeneti terek létrehozása mellett az épülethomlokzatok mintegy jelzik is, hogy mi van „mögöttük”, kisugározzák az épület elrendezését, s jelentéssel telítik a környező külső teret. Az egyes épületek ezenkívül egymással ill. környezetükkel, mint a történet különböző rétegeivel is találkoznak. A város tere különböző korok áthatásában is áll.

A tér határain kirajzolódik a hely arculata. Ugyanakkor a térintenzitás minden növekedése újabb tevékenységeket, történéseket vonz. Az intenzitással teli helyszínre újabb „centrum”-szerepek rakódnak.

Az épületek teret szorítanak ki maguk körül, de egyben értelmezik is e kiszorított terek egy részét. A különböző épületekhez „tartozó” kiszorított terek csak akkor tudnak értelmes térsorozattá, dimenziógazdag térré, azaz helyé összeállni, ha az egyes épületek belső terei, tömegei, formái, sőt a kapcsolódó külső terek is értelmesen viszonyulnak egymáshoz. Ha az épületbelső által kisugárzott emberi közösségi tartalmak, dimenziógazdag „erőterek” kötik össze őket.

Korunk jellegzetesen elzárkózó, nagy tömegű — város a városban jellegű — épületei elfordulnak környezetüktől. Nem sugároznak olyan dimenziógazdagságot magukból, ami szükséges lenne a város többdimenziós tereinek, helyeinek megelevenítéséhez. Nagyon sokszor nem terek közötti térben, hanem tömegek közötti ürökben járunk. Az elzárkózó épületeknek ugyanis legfőbb jellemzője a felületszerűség. Önmagukba záruló felületek veszik körül, burkolják be most már nemcsak tárgyainkat, hanem épületeinket is. A zárt felületek közötti ürök legtöbbször pusztá helyszínek maradnak, és többnyire csak szorongással telnek meg.

Helyreigazítás

Ritók Zsigmond augusztusi számunkban megjelent levelében a 119. zsolttáridézet helyesen: „Lábam előtt mécses a Te igéd, ösvényem világossága”. Olvasóink és szerzőnk szíves elnézését kérjük.